بارینی ئەتۆمی چرنۆبیل

سەرئەنجامەکانی پزیشکی- کۆمەڵایەتی کارەساتی ئەتۆمی چرنۆبیل

دکترکامران امین آوه

گەورەترین کارەساتی ئەتۆمی جیهان،کاتژمێر یەک و نیویی بەیانی 26ئاوریلی 1986 لە بلوکی چواری ئنێرژی بنکەی ئەتۆمی شاری چرنۆبیل لە کۆماری ئۆکرائین, 12 کیلۆمیتری سنووری باشوری کۆماری روسیەی سپی قەوما. بە دوای ئەم کارەساتەدا بە پانتایی سەد هەزار کیلۆمیتری چوارگۆشە لە زەوییەکانی روسیە، کۆماری ئۆکرائین و روسیەی سپی کەوتنە ژێر کارتێکردنی مادەی رادیۆئەکتیو ، بەتایبەت "سیزیوم،ئسترنسیوم و پلوتونیوم". 70 لە سەدی مادەی رادیۆ ئەکتیو لە روسیەی سپی،10 لە سەدی لە روسیە و 20 لە سەدی لە ئۆکرائین، زەوییەکانی ئەو وڵاتانەی داپۆشی. بە پێی راگەیاندنی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووکان نزیکەی 9 میلیۆن کەس لە خەڵکی یەکێتی سۆڤێت، 2.5 میلیۆن کەس لە روسیەی سپی – لە وانە 500 هەزار منداڵ، 3.5 میلیۆن کەس لە ئۆکرائین – لە وانە 1.5میلیۆن منداڵ و 3 میلیۆن کەس لە دانیشتووانی روسیە کەوتنە ژێر کارتێکردنی ئەو مادەیە. .پتر لە 404 هەزار کەس ناچار کران ماڵ و شار و گوندەکانیان بەجێ بێڵن. ئێستا زۆرتر لە 4 میلیون کەس کە یەک ملیۆنیان منداڵن، لە بەشی داپۆشراو بە مادەی رادیۆ ئەکتیودا دەژین.

مادەی رادیۆ ئەکتیو نە تەنیا ئەم وڵاتانی خستە ژێر چەتری خۆیەوە،بەڵکو لە رێگای "تەپ و تۆز و هەوری چرنۆبیلی"یەوە گەیشتۆ ولاتانی فینلاند،نۆرویژ،ئاڵمان،فەرانسە و بلژیک.

کارەساتی ئەتۆمی چرنۆبیل بە نیسبەتی 296 تەقینەوەی ئەتۆمی کە لە نێوان ساڵانی 1944 تا 1988 لە دونیادا رووی دابوو، زۆرترین قوربانی ئینسانی وەرگرت.

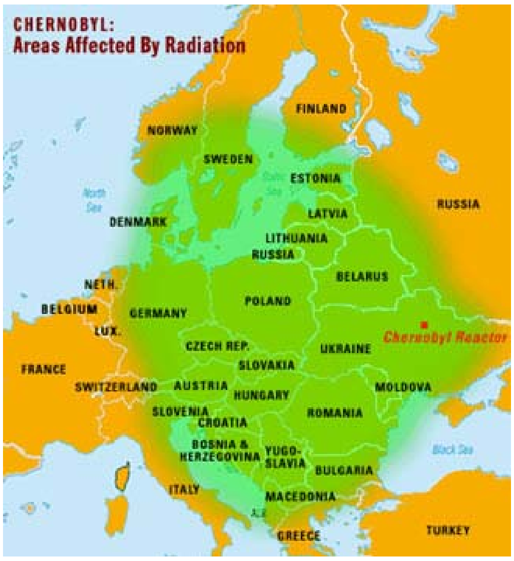

ناوچەی ژێر کارتێکەری "تەپ و تۆزی چرنۆبیل" بە ڕەنگی سەوز دیاری کراوە

بە پێی ڕاگەیاندنی ویکتۆر پویارکڤ ڕییسی ناوەندی لێکۆلینەوەی ڕادیۆلۆژی ئۆکرایین، پتر لە 2500 کەس لە ڕوداوەکەی چرنۆبیلدا گیانیان لە دەست دا. بە پێی لێکۆلینەوەکان،بارستایی ئەو ڕادیۆ ئەکتیوەی کە پاش کارەساتی چرنۆبیل گەیشتۆتە ئەتمۆسفەر(ئاسمان)، 200 جار زۆرترە لە هەموو ئەو بۆمبە ئەتۆمییەی ئامریکا، کە لە شەڕی دووهەمی جیهانیدا، بە سەر شارەکانی هیرۆشیما و ناکازاکی دا ڕژێندرا.

گوندێک لە 30 کیلۆمیتری چرنۆبیل
بەشیک لە خەلکی بۆ مالەکانیان دەگەڕێنەوە- دیسامبری 1995

ڕوداوی چرنۆبیل بوو بە هۆی گۆڕینی ژینگە و دابەزینی هێزی بەرگری لەشی مرۆڤ لە بەرانبەر نەخۆشیەکاندا و هەروەها بوو بە هۆی گۆڕانی جیدی حەساسیەتی ئۆرگانیسمی ئینسان لە ئاست پێکاتەکانی دەوروبەر.

بە پێی ئەو ئامارانەی کە وا لە بەر دەستدان ڕادەی شێرپەنجەی سیستمەکانی ئندوکرین، هەناسە، هاڕین(گەدەو و ریخۆلە)، خۆین و پاتۆلۆژی ژنانی دووگیان و منداڵانی ساوا بەرز بۆتەوە. لە 15 ساڵی ڕابردودا ڕادەی شێرپەنجەی

پیاوان24.1 لە سەد و ژنان 22.6 لە سەد هەڵکشاوە. پێش کارەساتی چرنۆبیل شێرپەنجەی تیرۆئیدی منداڵان لە کۆماری بلاروس یەک لە 100 هەزار بوو, بەڵام دوای کارەساتی ئەتۆمی چرنۆبیل شێرپەنجەی تیرۆئید لە بلاروس 100 جار زۆرتر بووە و لە 0.3 لە یەک میلیۆنەوە لە نێوان ساڵانی1985 – 1981 گەیشتۆتە 30.6 لە میلیۆندا لە ساڵانی 1994 – 1991.

ئامارەکانی ڕەسمی دەوڵەتی روسیەی سپی چوونە سەری ڕادەی شێرپەنجەی تیرۆئید لە کەسانی ژێر 15 ساڵدا نیشان دەدەن. لە ساڵی 1990ئەو ڕادەیە 2 هەزار کەس بووە بەڵام لە ساڵ2001 دا گەیشتۆتە 10 هەزار کەس! بە پێی ڕاگەیاندنی ڕێکخراوەی یونیسف لە نێوان ساڵەکانی 1994 –1991ڕێژەی نەخۆشی سیستمەکانی دەمار، هارین(گەدەو و ریخۆلە)، ئێسک – ماسولکە و هەروەها شێرپەنجەکان لە 30 تا 60 لە سەد بەرز بوونەتەوە.

لە کۆمارەکانی روسیە و ئۆکرائین ڕێژەی شێرپەنجەکان لە نێوان مناڵان و ئەو لاوانە کە لە کاتی قەومانی کارەساتەکەدا تەمەنیان لە بەینی 3 تا 12 ساڵ بووە زیاتر لەو کەسانە بووە کە بە تەمەنتر بوون. لە " کالۆگا" یەکێک لە ناوچەکانی داپۆشراو بە مادەی ڕادیۆئەکتیوی روسیە، لە نێوان ساڵەکانی 2000 – 1985 شێرپەنجەی مەمکی ژنان 121 لە سەد، شێرپەنجەی سییەکان 58 لە سەد، شێرپەنجەی منداڵدان 88 لە سەد، شێرپەنجەی تانەکانی لێنف و بەرهەم هێنەری خوێن تا 59 لە سەد چۆنەتە سەر. شێرپەنجەی تیرۆئید لە روسیە 10 جار زۆرتر بووە.

لە کۆماری ئۆکرائین 5 ساڵ پێش ڕوداوی چرنۆبیل، ڕادەی مام ناوەندی شێرپەنجە لە کەسانی ژێر 15 ساڵدا، 4 هەتا 5 کەس لە میلیۆندا بووە، بەڵام لە بەینی ساڵەکانی 1997 – 1986 گەیشتۆتە 45 کەس لە میلیۆندا.

ڕادەی ئەو نەخۆشانەی کە لە شاری کیەف پایتەختی کۆماری ئۆکرائین لە ژێر چاوەدیری پزیشکدا بوون بەم شێوەیە چۆتە سەرێ: نەخۆشیەکانی سیستیمی ئیندوکرین 10 جار، هەناسە6 جار، سیستیمی دەمارگەل ودەمار و خوێن 5 جار . بە پێی ڕاگەیاندنی "وەزارەتی چرنۆبیلی" ئۆکرائین ڕادەی مردن لە ناوچەکانی ئالودە بە ڕادیۆ ئەکتیو تا 2 جار زۆرتر بوو.

یەکێک لە سەرئەنجامە تاڵەکانی کارەساتی چرنۆبیل کارتێکردنی خراپ لە سەر وچەی (بەرەی) داهاتوی ئەووڵاتانەیە, کە ژنانی دووگیان،منداڵی تازە لە دایک بوو دەگرێتەوە. بە دوای ئەم کارەساتەدا ڕادەی نەخۆشی جۆراوجۆری ژنان چۆتە سەر. کەم خوێنی لە ناو ژنانی دوو گیاندا 1.7 جار لە ساڵدا چۆتە سەر و نەخۆشی تیروئید گەیشتۆتە 8. 5 لە سەد. نەخۆشیەکانی تر وەک نەخۆشی سیستمی میز– زاوزێ7 جار، نەخۆشی دڵ و دەمارەکان 2 جار و نەزۆکی 5.5 جار

زۆرتر بووە. نەخشی پاتۆلۆژی ئەسپێرمی پیاوان لە نەزۆکی دا تا 6.6 جار چۆتە سەر و شێوانی هۆرمۆنی ژنانیش تا 3 جار بەرزتر بۆتەوە .

نەخۆشی منداڵانی ساوا پێوەندی راستەوخۆی دەگەڵ نەخۆشی ژنانی ئاوس و کاتی زایین هەیە. بە دوای ساڵی 1986دا نەخۆشیی جۆراوجۆرەکانی منداڵانی شاری مینسک 3. 6 لە سەدی ولە ئەیالەتی ماگلیوف 5.5 لەسەد چۆتە سەر. "موتاسیۆنی" خۆزایی کرومۆزۆمەکان 1.5 تا 2 جار زۆرتر و ڕادەی ئاڵۆزیەکانی تەواوکاری زگماکی لە 17 ناوچەی ئەیالەتەکانی گۆمل و ماگلیوڤ لە 4.08(لە ساڵە کانی 1985 – 1983) بووە و پاشان گەیشتۆتە 7.68 لە سەد .

منداڵێکی نەخۆش لە بەخشی نەخۆشیەکانی خوێنی نەخۆشخانەی ژومارە 14 منداڵانی کێڤ لە کۆماری ئۆکرائین

زیادبوونی ڕادەی برسیەتی ئوکسیژنی پز و ساوا یەکێک لە سەرەکیترین سەرئەنجامەکانی کارەساتی چرنۆبیلە. بە هۆی دابەزینی سیستیمی بەرگری منداڵان نەخۆشیە جۆراوجۆرەکانی سیستیمی هەناسەیی ،هاڕینی، دڵ و دەمارەکان، گورچیلە،نەخۆشی عفوونی و سەرەتان و شێرپەنجەی تیروئید زیادی کردووە. بە پێی ئەو لێکۆڵینەوانەی کە لە بەر دەست دان بەشێکی گەورە لە منداڵانی روسیەی سپی لە ژێر کارتێکردنی خراپی تیشکی مادەی رادیۆئاکتیودا تووشی سەندرومی کزیی بەرگری لەش بوون .

کارەساتی "ئیکۆلۆژیکی"چرنۆبیل, بڵاوبونەوەی مادەی ژەهراوی لە ئاسمانی روسیەی سپی(تەنیا لە شاری مینسک پایتەختی کۆماری روسیەی سپی رۆژانە نزیک بە 150 تۆن مادەی سەمی دەرژێتە ناو هەواوە) دەگەڵ قەیرانی ئابوری و کۆمەڵایەتی روسیەی سپی کارتێکردنێکی خراپی لە سەر تەوواوی بوارەکانی ژیانی گەلی ئاشتی خواز و رەنج کێشاوی روسیەی سپی داناوە و داهاتووی وچەکانی ئەم وڵاتەی خستۆتە مەترسیەوە. لە ساڵی 1993 بەولاوە ڕادەی مردنی ساڵانە پتر لە ڕادە زاوزێ و لە دایکبوون بووە.

ئەگەر لە ساڵی 1985 لە کۆماری روسیەی سپی 165 هەزار مناڵ لە دایک بوون، ئەم رێژەیە لە ساڵی 1993 بۆتە 117 هەزار کەس و لە ساڵی 1996 گەیشتۆتە 90 هەزار منداڵ. ڕادەی زاوزێ و لە دایکبوونی منداڵ 43 لە سەد دابەزیوە. بە پێی سەرژمێری گشتی ساڵی 1993 رێژەی خەڵکی نیشتەجێ لە روسیەی سپی 10 میلیون و367 هەزار کەس بووە . ئێستا ساڵانە 90 هەزار کەس لە رێژەی ئەم خەڵکە کەم دەبێتەوە. بە پێی لێکدانەوەی "تیالۆفسکی" ئەگەر ئەم پرۆسەیە بەم چەشنە درێژە پەیدا بکا، دوای111 ساڵی تر، یانی لە ساڵی 2105 ئاخرین دانیشتوانی ئەم وڵاتە لە بەین دەچن .

سەرچاوەکان:

1. کارەساتی چڕنوبیل: رەهەندی پزیشکی.مینسک 1994

2. کارەساتی چڕنوبیل: هۆ و سەرئەنجامەکانی. بەرگی 1و3.مینسک . 1993و1992

3. سەر ئەنجامەکانی پزیشکی کارەساتی بنکەی ئەتۆمی چڕنوبیل.مسکو1995

4. گۆواری هماتۆلۆژی و ترانسفوزیۆلۆژی. ژومارەی 6.مسکو1996

5. رادیوبیۆلۆژیک. بورداکوف و ... مینسک 1992

6. باری رادیۆئێکۆلۆژیکی کۆماری بلاروس دوای کارەساتی ئەتۆمی چڕنوبیل.دپارتمانی پزیشکی رادیو ئاکتیویتەی زانستگای پزیشکی مینسک.1995

7. سەر ئەنجامەکانی کارەساتی چڕنوبیل لە کۆماری بلاروس.راگە یاندنی نەتەوەیی مینسک1996

8. تراژێدی دمۆگرافیک لە بلاروس.تیالۆفسکی .مینسک 1997

9. لەشساعی منداڵانی بلاروس دوای کارەساتی چڕنوبیل.زوبویچ.مینسک1997
رۆژنامەی پارلمانی(روسیە) – رۆژنامەی گەل(بلاروس).نیکلای گوسەیف 26 ئآوریلی 2000

10– پاتۆلۆژی سیستمی هەناسەیی لیکویداتۆرەکان بە دوای کارەساتی بنکەی ئەتۆمی چرنۆبیل. کۆکردنەوە و تەرجومەی مەحەمەد تاهیری موحەمەدی. گۆڤاری پزیشک. ژومارەی 2،بەهاری 1377.مینسک

11. دە سال دوای چرنۆبیل.Joanne Dufay, Greenpeace Canada

12. کارەساتی ئەتۆمی چرنۆبیل www.chernobylco.uk

13.راگەیاندنەکانی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووکان سەبارەت بە وەزعیەتی سێ کۆماری ئۆکرائین، روسیەی سپی و روسیە .2003